

Miljösociologi i går, i dag och i morgon

FÖR Knappt tre decennier sedan, år 1995, publicerade *Sociologisk Forskning* ett specialnummer på temat ”miljö och risk”. Jag var gästredaktör för numret, som innehöll artiklar skrivna av sociologer i Göteborg, Lund och Örebro. Vid denna tidpunkt var miljöfrågan inte främmande för vare sig samhället eller sociologin. Ozonskiktets uttunning hade debatterats och klimatfrågan började få allt större uppmärksamhet, inte minst genom FN:s nybildade klimatpanels (IPCC:s) första utvärderingsrapport 1990. FN:s miljökonferens i Rio 1992 lyfte frågan om hållbar utveckling och antog handlingsprogrammet Agenda 21. Inom sociologin publicerade Ulrich Beck (2000 [1986]), Anthony Giddens (1996 [1990]) och Niklas Luhmann (1986) böcker som visade att miljö- och riskfrågorna var centrala för sociologin.

1990-talet var en dynamisk period för svensk och nordisk miljösociologi. En av artiklarna (Lidskog 1995) som publicerades i det ovan nämnda temanumret av *Sociologisk Forskning* tilldelades Segerstedtspriset (som går till den artikel som bedöms ha lämnat ett särskilt värdefullt bidrag till sociologins utveckling). En nordisk workshop om miljösociologi anordnades år 1994 och finansierades av Nordiska sociologförbundet, vilket resulterade i ett specialnummer i förbundets tidskrift *Acta Sociologica*.¹ År 1996 gick nio svenska forskningsfinansiärer samman och startade forskningsprogrammet *Vägar till uthållig utveckling*. Det var det dittills största samhällsvetenskapliga och humanistiska miljöforskningsprogrammet, där två av sju involverade institutioner var sociologiska (de vid Lunds och Stockholms universitet). De miljösociologiska läroböckerna *Människa och miljö* och *Samhälle, risk och miljö* utkom i mitten av 1990-talet (Lindén 1994, Lidskog, Sandstedt & Sundqvist 1997). Sedan år 1995 finns en arbetsgrupp om miljö och risk vid Nordiska sociologförbundets konferens och sedan år 2000 finns en liknande arbetsgrupp vid Sveriges sociologförbunds konferens (Sociologidagarna).

I samhället i stort var dock miljöfrågan betydligt mindre framträdande i samhällsdebatten på 1990-talet än i dag. Det ökade intresset kan till stor del tillskrivas en framväxande medvetenhet om klimatförändringarna och dess konsekvenser. Klimatförändringar har gått från att vara en av många miljöfrågor på 1990-talet till att nu vara det miljöproblem som dominerar samhällsdebatten. Medier skriver mer om miljöproblem, och flera har anställda miljöreportrar, varav några är helt specialiserade på klimatfrågan. Allt fler miljöfrågor blir föremål för internationella förhandlingar och miljöforskning har fått allt större prioritet av forskningsfinansiärer. En mängd sam-

1 Temat för workshopen, som arrangerades av Rolf Lidskog (Örebro), Eva Sandstedt (Uppsala) och Göran Sundqvist (Göteborg), var ”Sociologiska perspektiv på det moderna samhällets risker”. Specialnumret av *Acta Sociologica* hade temat ”Environment and risk”, *Acta Sociologica*, 39(1), <https://journals.sagepub.com/toc/asja/39/1>.

hällsvetenskaper har utvecklat miljöinriktningar. Vi har till exempel miljöpsykologi, miljösociologi, miljöantropologi och ekologisk ekonomi som har egna internationella tidskrifter och internationella forskningskommittéer. Därutöver finns det en mängd breda samhällsvetenskapliga sammanslutningar, tidskrifter och konferenser på miljöområdet.

Det finns i dag en betydligt bättre jordmån för miljösociologisk forskning än vad som var fallet på 1990-talet. Men när jag gör en enkel sökning på svenska universitets hemsidor visar det sig att miljösociologin är i det närmaste osynlig. Några få universitet har kurser i miljösociologi, och då främst inom ramen för mastersprogram. Endast vid Göteborgs och Örebro universitet finns det information om miljösociologiska forskargrupper eller forskarnätverk.² Hur ska man tolka det? Är miljösociologin en marginell företeelse i svensk forskning eller är det bara så att den inte synliggörs vid våra lärosäten?

Miljöfrågans och miljöforskningens förändring

Det kan givetvis vara så att miljösociologer är ointresserade av eller oskickliga på att internt marknadsföra sig vid sina universitet. En betydligt sannolikare förklaring tror jag dock är att en förändrad förståelse av miljöfrågorna har lett till den paradoxala situationen att miljösociologin blivit mer efterfrågad men samtidigt mer osynlig.

Samhällets förståelse av miljöproblem har gått från att gälla ett avgränsat objekt i naturen till att handla om problem som berör hela samhället och alla samhällsområden. Ett tydligt exempel på detta är den internationella handlingsplanen Agenda 2030, vars mål är ett hållbart samhälle för människorna, planeten och välbefindandet. Dess 17 globala hållbarhetsmål anges vara integrerade och odelbara och omfattar de ekonomiska, sociala och miljömässiga dimensionerna av hållbar utveckling (FN 2015). Agenda 2030 betonar att inte bara miljöproblem har tydliga sociala och ekonomiska dimensioner, utan omvänt också att sociala och ekonomiska utmaningar har miljödimensioner. Miljöfrågan har blivit alltmer sammanvävd med andra frågor.

En vidgad förståelse av miljöproblem är något som även kännetecknar vetenskapen. Mycket miljöforskning bedrivs numera i breda mångdisciplinära forskningsprogram och nätverk där i vissa fall helt nya discipliner utvecklas. Ett exempel är *earth system science* som studerar det dynamiska samspelet mellan geosfären och biosfären (Steffen et al. 2020). Det är inom denna disciplin som begrepp som antropocen, planetära gränser och tröskelpunkter (*tipping points*) har utvecklats. Ett samhällsvetenskapligt exempel är *earth system governance* som studerar "the interrelated and increasingly integrated system of formal and informal rules, rule-making systems, and actor-networks at all levels of human society (from local to global) that are set up to steer societies towards preventing, mitigating, and adapting to global and local environmental change and, in particular, earth system transformation, within the normative context of sustainable

² Sökningen gjordes 23-10-15 på samtliga svenska universitets hemsidor med sökorden "miljösociologi" och "environmental sociology".

development” (Biermann et al. 2010: 279). Det handlar alltså om oerhört vittomfattande och ambitiösa försök att skapa kunskap om dagens miljöutmaningar.

Att miljöproblem uppfattas bredare och att miljöforskning omfattar allt fler discipliner ser jag som något positivt. Det bör innebära att den sociologiska kunskapen ses som en viktig pusselbit i förståelsen av miljöproblem och deras (många gånger bristfälliga) hantering. Allt fler forskningsprogram efterfrågar kunskap om hur man kan förändra samhället så att det blir mer hållbart. Sociologer är i viss utsträckning verksamma här, och förhoppningsvis blir de alltmer efterfrågade i detta slags mångvetenskapliga forskningsprogram. Miljösociologin synliggörs dock inte alltid i dessa sammanhang. Deltagande forskare kanske inte uppfattar sin forskning som miljösociologi, utan som politisk sociologi, vetenskaps sociologi eller generell sociologi, eller också har de tjänster som samhällsvetenskapliga miljöforskare. Det är också möjligt att de inte ser något behov av att framhålla disciplintillhörighet, även om de bedriver sociologisk forskning på miljöområdet.

Ett annat och betydligt allvarigare problem skulle vara att den sociologiska kunskapen inte efterfrågas. Det skulle å ena sidan kunna bero på att sociologin delar vissa frågeställningar och forskningsområden, såsom till exempel frågor om makt, institutionell förändring och politikens villkor, med andra samhällsvetenskapliga ämnen. Om sociologin då väljs bort kan det bli fråga om en kunskapsförlust, eftersom olika ämnen inte skapar identisk kunskap även om de kan ha ett gemensamt forskningsintresse. Det skulle å andra sidan kunna vara så att andra discipliner gör anspråk på att kunna besvara frågor som ligger utanför deras ämnesområden. Frågeställningarna och kunskapsanspråken är sociologiska, men beforskas av personer med forskarutbildning och forskningskompetens i andra discipliner.

Det finns en mängd bakomliggande skäl till att andra discipliner studerar sociologiska frågor. Ett av dem är att miljöforskningens breda och mångvetenskapliga karaktär gör det svårt för såväl forskningsfinansiärer som forskningsledare att se vilka kompetenser som krävs för att besvara ett forskningsproblem. Det här tror jag kommer att utgöra ett växande problem för den sociologiska miljöforskningen: att forskningsprogram söker besvara sociologiska frågeställningar men att det görs av forskare inom andra discipliner.³

Vad är miljösociologi?

För att ta ett steg tillbaka kan vi ställa frågan: Vad är miljösociologi? På den frågan kan man åtminstone ge tre svar. Ett är *epistemiskt* och handlar om miljösociologins kunskapsobjekt. Den vanliga definitionen är här att miljösociologi är det sociologiska studiet av relationen mellan samhälle och miljö, där samhällets beroende av miljön

3 Detta är inte en kritik av mångvetenskaplig forskning och forskarutbildningar (vetenskapen kännetecknas av att nya discipliner och forskningsområden ständigt utvecklas). Det jag pekar på är de problem som uppstår när en frågeställning kräver djup disciplinär kunskap men besvaras på ett ytligt sätt.

betonas. Det finns en utvecklad begreppsapparat och teoritraditioner om hur denna relation kan studeras (Lidskog, Mol & Oosterveer 2015). Ett annat svar är *organisatoriskt*: miljösociologi är det som organiseras och presenteras i forskningskommittéer och arbetsgrupper vid sociologförbund på internationell, regional och nationell nivå.⁴ Ett tredje svar är *empiriskt*: miljösociologi är all den miljöforskning som utförs av sociologer (oavsett benämningar, begrepp och sammanhang). Allt eftersom miljöfrågan breddas blir allt fler av sociologins forskningsområden relevanta och allt fler sociologer benägna att beröra miljöaspekter i sin forskning. Det innebär att många sociologer forskar på miljöområdet utan att för den skull definiera sig som miljösociologer.

Dessa tre olika sätt att definiera och avgränsa miljösociologin är många gånger överlappande. Den forskning som presenteras i till exempel Internationella sociologförbundets miljöforskningskommitté (RC24 Environment and Society) anknyter ofta till miljösociologiskt etablerade begrepp och ansatser (som till exempel *treadmill of production*, *metabolic rift* och *human exceptionalism*), men tillämpar också generella sociologiska begrepp och ansatser (som makt, klass och sociala praktiker). En skillnad ligger dock i att den epistemiska definitionen betonar att samhället möjliggörs och begränsas inte enbart av sociala strukturer, institutioner och praktiker, utan även av ekosystem och biologiska processer (Lockie 2015). Det är just detta som begreppet *antropocen* fångar. Samhälle och miljö är intimt sammanflätade och påverkar varandra på djupet: sociala och ekologiska krafter är sammanflätade och omformar inte bara vår planet utan även samhället (Clark & Szerszynski 2020, Lidskog & Waterton 2016). En liknande utveckling kan vi se i klimatfrågan. Det blir allt svårare att särskilja ”naturligt” och ”mänskligt” skapad klimatförändring. Klimatförändringarna är samskapade av natur, teknik, praktiker och institutioner som svårligen låter sig separeras (Hulme 2010).

Som jag ser det fångar de tre svaren olika men lika viktiga aspekter. Miljösociologin kan vara avgränsad (en subdisciplin) eller utspridd (bedriven inom många olika sociologiska forskningsområden), och den utvecklas ofta i institutionaliserade sammanhang. I Sverige är troligtvis miljösociologin framför allt utspridd, vilket kan vara en viktig förklaring till att den är så osynlig på våra lärosätens hemsidor. Många sociologer använder inte begreppet miljösociologi för att definiera sin forskning och sitt kunskapsobjekt – och det kanske inte heller är så viktigt att de gör det. Det viktiga är att den kunskap man producerar är sociologisk och att man är öppen för andra discipliners sätt att begreppsliggöra och skapa kunskap om miljöproblem samtidigt som man förhåller sig reflexivt till dem (Lidskog et al. 2022).

Samtidigt uppfattar jag det som viktigt att det även finns en avgränsad miljösociologi. Genom den får man tillgång till en forskningstradition med ansatser, teorier, begrepp och resultat såväl som till internationella forskarnätverk som ger goda

4 Fem svenska sociologer har suttit i styrelsen för den miljösociologiska forskningskommittén vid Internationella sociologförbundet (RC24 Environment and Society): Carl-Gustav Jansson (Stockholm), Mona Mårtensson (Stockholm), Mikael Klintman (Lund), Magnus Boström (Örebro) och Rolf Lidskog (Örebro).

förutsättningar för olika typer av kunskapsutbyten och samarbeten med andra miljösociologer. Det är ett av skälen till att vi är ett femtontal sociologer vid Örebro universitet som definierar oss som miljösociologer (vilket inte hindrar oss från att i vår forskning anknyta till vetenskapssociologi, konsumtionssociologi, politisk sociologi och organisationsociologi). Det har skapat viss synlighet vid vårt universitet, men framför allt är det en mycket stor tillgång i våra internationella kontakter med miljösociologiska nätverk och sammanslutningar.

Miljösociologins framtid?

Vad kan då sägas om miljösociologins framtid? En för mig rimlig gissning är att allt fler sociologer kommer att arbeta med miljöforskning. Dagens stora miljöproblem – klimatförändring, förlust av biologisk mångfald och kemikaliespridning – är inte bara olösta utan förvärras i snabb takt (Richardson et al. 2023). Allt fler forskare och experter hävdar nu att det inte längre är tillräckligt med inkrementella förändringar utan att det krävs transformativa förändringar – något som inte minst klimatpanelen betonar i såväl sin 1,5-graders rapport som i sin senaste utvärderingsrapport (IPCC 2018, 2023). Vi behöver inte längre mer kunskap *om* behovet av samhällsförändring, utan i stället om *hur* denna förändring kan ske – vad behöver förändras, hur kan det förändras och vilka är förändringens aktörer?

I denna situation har sociologin ett ansvar inte bara att skapa kunskap utan även att ge viss vägledning i arbetet med att förändra samhället. Klimatpanelens senaste rapporter betonar behovet av transformativ förändring, men saknar en kvalificerad syn på social förändring (Lidskog & Sundqvist 2022). Här har sociologin en stor och viktig uppgift att diskutera hur samhällsförändring kan ske och kritisera alltför förenklade förslag om hur man ska skapa ett klimatneutralt samhälle. Vidare innebär ett allt starkare samhälleligt förändringsbehov en stor risk för efterfrågan på en alltför snävt lösningsorienterad kunskap där man inte tar hänsyn till samhällets komplexitet. Sociologin har här en viktig uppgift, men den kräver en reflektion kring såväl epistemiska som normativa frågor: Vilken kunskap bör vi sociologer utveckla och vilken expertroll bör vi axla?

Referenser

- Beck, U. (2000 [1986]) *Risksamhället: på väg mot en annan modernitet* (Göteborg: Daidalos).
- Biermann, F., Betsill, M., Gupta, J., Kanike, N., Lebel, L., Liverman, D., Schroeder, H., Siebenhüner, B., & R. Zondervan (2010) Earth system governance: a research framework, *International Environmental Agreements*, 10:277–298. <https://doi.org/10.1007/s10784-010-9137-3>.
- Clark, N. & B. Szerszynski (2020) *Planetary Social Thought: The Anthropocene Challenge to the Social Sciences*. Cambridge: Polity Press.
- FN (2015) *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015*. United Nations A/RES/70/1.
- Giddens, A. (1996 [1990]) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Hulme, M. (2010) Cosmopolitan climates, *Theory, Culture & Society*, 27 (2–3):267–276. <https://doi.org/10.1177/0263276409358730>.
- IPCC (2018) *Global Warming of 1.5 C: An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5 C above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change, Sustainable Development, and Efforts to Eradicate Poverty*. Genève: IPCC. <https://www.ipcc.ch/sr15/>.
- IPCC (2023) *AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023*. https://report.ipcc.ch/ar6syr/pdf/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf.
- Lidskog, R. (1995) Mellan sociologi och ekologi? Om det sociologiska studiet av miljöfrågan, *Sociologisk Forskning*, 32(2): 7–36. <https://sociologiskforskning.se/sf/article/view/18585>.
- Lidskog, R., Mol, A., & P. Oosterveer (2015) Towards a global environmental sociology? Legacies, trends and future directions, *Current Sociology*, 63 (3):339–368. <http://dx.doi.org/10.1177/0011392114543537>.
- Lidskog, R., Sandstedt, E., & G. Sundqvist (1997) *Samhälle, risk och miljö. Sociologiska perspektiv på det moderna samhällets miljöproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Lidskog, R., A. Standring, & J. White (2022) Environmental expertise for social transformation: roles and responsibilities for social science, *Environmental Sociology*, 8 (3):255–266. <https://doi.org/10.1080/23251042.2022.2048237>.
- Lidskog, R. & G. Sundqvist (2022) Lost in transformation: The Paris Agreement, the IPCC, and the quest for national transformative change, *Frontiers in Climate*, 4:906054. <https://doi.org/10.3389/fclim.2022.906054>.
- Lidskog, R. & C. Waterton (2016) Anthropocene: A cautious welcome from environmental sociology?, *Environmental Sociology*, 2(4): 395–406. <http://dx.doi.org/10.1080/23251042.2016.1210841>.
- Lindén, A-L. (1994) *Människa och miljö. Om attityder, värderingar, livsstil och livsform*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Lockie, S. (2015) What is environmental sociology?, *Environmental Sociology*, 1 (3):139–142. <https://doi.org/10.1080/23251042.2015.1066084>.

- Luhmann, N. (1989 [1986]) *Ecological Communication*. Cambridge: Polity Press.
- Richardson, K., Steffen, W., Lucht, W., Bendtsen, J., Cornell, S.E., Donges, J.F., Drüke, M., Fetzer, I., et al. (2023) Earth beyond six of nine planetary boundaries, *Science Advances*, 9 (37): eadh2458. <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh2458>.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Schellnhuber, H.J., Dube, O.P., Dutreil, S., Lenton, T., & J. Lubchenco (2020) The emergence and evolution of Earth System Science, *Nature Reviews: Earth & Environment*, 1:54–63. <https://doi.org/10.1038/s43017-019-0005-6>.

Författarpresentation

Rolf Lidskog är professor i sociologi vid Örebro universitet. En central fråga för hans forskning är hur aktörer uppfattar, bedömer och hanterar risker, inte minst på miljöområdet. Hans senast bok är *Environmental Sociology and Social Transformation* (Routledge, 2024) författad tillsammans med Magnus Boström.